

LUNDS
UNIVERSITET

Socialhögskolan

Socialt arbete med barn och unga

SOL 067

Höstterminen 2004

"Vi ses i Nangijala!"

-En studie om hur döden framställs i ett urval barnböcker-

Författare: Sofie Månsson

Handledare: Maria Bangura Arvidsson

ABSTRACT

The purpose of this paper was to study how the death is described in some books for children and how the books may affect the readers. I chose five books where the leading character was a child who lost a close relative like a parent or a sibling. I asked the book questions like you would do at an interview.

The main questions were:

- What do the children think about the death?
- How does the child react when it finds out that a parent or a sibling is dead?
- What does the child think about seeing the dead person and how does it react at the funeral?
- From what or whom do they find the strength to move on?
- What support does the child have from people in the surroundings?
- How may the books affect the readers?

The results showed that the books give you an image close to the reality. The children had different ways to mourn. For the children it was important that they had support from people in the surroundings to move on. All the books had an happy end.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	1
1.1 Problemformulering	1
1.2 Syfte och frågeställningar	2
1.3 Begreppsdiskussion	2
2. METOD	3
2.1 Metodval	3
2.2 Urval	3
2.3 Tillvägagångssätt	4
2.4 Dokumentanalys	5
2.5 Metodreflektion	5
2.6 Fortsatt framställning	6
3. TIDIGARE FORSKNING	6
3.1 Barnböcker	6
3.1.1 Motiv och teman.....	7
3.1.2 Döden som huvudtema i barnböcker.....	7
3.1.3 Handlingen.....	8
3.1.4 Lyckliga slut	8
3.1.5 Barnbokens karaktärer.....	8
3.2 Att förlora en nära anhörig som ung	9
3.2.1 Föräldrars död.....	9
3.2.2 Syskons död.....	10
3.2.3 Ritualer vid dödsfall.....	10
4. TEORI	10
4.1 Barn och ungdomars läsande	10
4.2 Kristeori	11
4.2.1 Reaktionen vid dödsfall.....	11
4.2.2 Reaktionen vid sorg	11
4.3 Barn och ungdomars känslomässiga utveckling	13
4.3.1 Socialisation.....	13
4.3.2 Barns vänskap.....	13
5 RESULTATREDOVISNING	15
5.1 Presentation av böckerna	15
5.1.1 I taket lyser stjärnorna	15
5.1.2 Bara molnen flyttar stjärnorna	15
5.1.3 Jag saknar dig, jag saknar dig	16
5.1.4 Ängel i grön klänning	16
5.1.5 Ängel i snön.....	16
5.2 Före dödsfallet	17
5.2.1 Väntade dödsfall.....	17
5.2.2 Dödsfall genom olyckor.....	17

5.2.3 Vanliga och lyckliga familjer.....	17
5.2.4 Relationen till den som omkommer.....	18
5.3 Dödsfallet	18
5.3.1 Chocken.....	18
5.3.2 Att vara stark	18
5.4 Ritualer.....	19
5.4.1 Visningen.....	19
5.4.2 Begravningen.....	19
5.5 Sorgen.....	20
5.5.1 Att inte gråta.....	20
5.5.2 Att vara vanlig.....	20
5.5.3 Att dela sorgen.....	21
5.5.4 Att påminnas	21
5.6 Att komma vidare	22
5.6.1 En utomstående person blir viktig	22
5.6.2 Kärlek.....	23
5.6.3 Anhöriga som stöd	24
5.6.4 Vänner.....	24
5.6.5 Andra sätt att gå vidare	25
6. ANALYS	25
6.1 Den vanliga familjen.....	25
6.2 Beskedet om döden.....	26
6.3 Påvisning och begravning	27
6.4 Att inte gråta	28
6.5 Viljan att vara vanlig.....	28
6.6 Någon att dela sorgen med.....	29
6.7 Att fly verkligheten.....	30
6.8 Lyckliga slut.....	31
6.9 Läsaren	31
7. SAMMANFATTNING OCH SLUTDISKUSSION.....	32
8. KÄLLFÖRTECKNING.....	34
BILAGA 1	36

1 INLEDNING

1.1 Problemformulering

Många av oss har som barn läst böcker med död, sorg och annan bedrövelse som huvudtema. Ibland ger dessa en ganska verklighetstrogen bild av vad det kan innebära att uppleva ett dödsfall på nära håll. I andra fall handlar det om böcker som förmedlar en fantasibild av det samma. Vi har nog alla fängslats av Jonatans och Skorpan's äventyr i fantasilandet Nangijala. Rubriken på framsidan: *"Vi ses i Nangijala"* är hämtad ur just Astrid Lindgrens (1973) *Bröderna Lejonhjärta* och har blivit ett välkänt begrepp för många, både vuxna och barn. (s. 14). Nangijala har blivit en symbol för att det finns ett liv efter döden. Det skildras som ett paradiset och kan säkert ge tröst åt många. Så här säger Skorpan om landet: *"Men den där kvällen, när jag var så rädd för att dö, sa han att bara jag kom till Nangijala, så skulle jag genast bli frisk och stark och till och med vacker."* (Lindgren, 1973 s. 5). Jag tror att såväl skildringar av vår verklighet som av en fantasivärld kan vara av betydelse för barn i denna svåra situation och kan säkert ge tröst och skapa förhoppning om ett liv efter detta.

Det är inte svårt att förstå att det innebär stora konsekvenser för ett barn att mista en nära anhörig, inte bara i den stund det sker utan också för lång tid framåt. Många barn i Sverige upplever förlusten av en förälder eller ett syskon. Alla ska vi dö någon gång men att någon vi tycker mycket om och som inte är så till åren komna rycks ifrån oss kan skapa stora känslor av saknad, hjälplöshet och frågor om varför. Barns reaktioner vid ett dödsfall kan vara lika varierande som de är hos vuxna. De kan öppet visa sin sorg eller dölja den, de kan förtränga den och också försöka glömma den. I vilken omfattning ett barn förstår vidden av ett dödsfall varierar självfallet också med ålder. Ett barn som är i lågstadietålder kan ha svårt att förstå att döden är slutgiltig och att den som har dött aldrig mer kommer tillbaka medan en tonåring inser den långsiktiga innebörden. (Dyregrov & Raundalen, 1995)

Med tanke på den senaste tidens katastrofer i Asien har döden blivit verklighet för många barn även i Sverige. Även för de som inte har drabbats personligen har död och sorg gjort sig påmint. Dagligen skildras tragiska människöden i våra tidningar och tvs nyhetssändningar visar bilder från sönderslagna turistorter och byar. Detta väcker tankar och funderingar hos barn som måste mötas av vuxna. Både professionella och andra vuxna har svåra uppgifter framför sig när de ska möta barn som mistat nära anhöriga. Inom socialt arbete är det många som nu arbetar med att hjälpa familjer i kris. Då man hjälper barn är det av stor vikt att kunna förstå den verklighet de lever i och min förhoppning är att det här arbetet kan vara till

inspiration för samtal med barn om döden. Vi kan aldrig fullt ut förstå vad de här barnen går igenom men kanske kan vi komma en bit närmare deras verklighet.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med arbetet är undersöka vilken bild av sorg och död som förmedlas genom skönlitterära barnböcker och på vilket sätt detta kan tänkas påverka de barn som läser böckerna.

Med hjälp av de skönlitterära böcker som ligger till grund för min undersökning kommer jag att försöka besvara följande frågeställningar:

- Vilka tankar och funderingar har barnet kring döden?
- Hur hanterar barnet beskedet om den nära anhöriges död?
- Hur reagerar det vid ceremonier såsom visning och begravning?
- Hur finner de stöd och går vidare?
- Vilken hjälp får de från närstående och andra?
- Hur kan de barn som läser böckerna bli påverkade?

1.3 Begreppsdiskussion

I uppsatsen förekommer begrepp som barn, ungdom, tonåring, kris, sorg, nära anhörig och barnbok. Med barn menar jag alla under 18 år. I böckerna förekommer huvudpersoner i skilda åldrar. De yngre benämner jag som barn medan de som är 13 år eller äldre kallas tonåring eller ungdom. Med barnbok syftas de böcker som är skrivna för barn, det vill säga alla under 18 år.

En kris kan innebära en mängd olika saker. I det här fallet syftas på den kris som barnen genomgår vid ett dödsfall. De kristeorier jag beskriver kan däremot tillämpas även vid andra kriser. Även sorg kan stå för många olika saker och upplevas olika av olika personer. I den här undersökningen talar jag om sorg som den tid som följer efter dödsfallet. En sorgprocess kan pågå under väldigt lång tid men jag väljer att redogöra för den sorg som beskrivs innan personen hittar sätt att gå vidare i livet. Även att boken tar slut och att man inte får följa personen längre begränsar möjligheten att beskriva en mer långdragen sorgprocess.

Med nära anhörig menar jag en förälder eller ett syskon även om jag är medveten om att det finns andra personer i barnets omgivning som kan räknas som nära anhörig.

2 METOD

2.1 Metodval

Min uppsats bygger på en kvalitativ undersökning av ett antal barnböcker. Halvorsen (1992) beskriver kvalitativa data som sådana data som berättar något om de icke mätbara egenskaperna hos de enheter som undersöks. Förhoppningen är att ge en djup inblick i ett litet antal böcker för att kunna beskriva huvudpersonernas tankar om döden. Då det är böcker som ligger till grund för uppsatsen är det en dokumentanalys jag gör. Detta tillvägagångssätt beskrivs vidare under rubriken nedan med samma namn.

2.2 Urval

Då jag valde de böcker som ligger till grund för min undersökning satte jag upp vissa kriterier. Böckerna ska vara skönlitterära och skrivna för barn eller ungdomar. Jag har valt böcker som är skrivna för barn mellan sex och femton år. Böcker för mindre barn har uteslutits på grund av att de genom sitt begränsade material är mer öppna för fria tolkningar från mig som läsare. Huvudtemat i boken ska vara döden och sorgen som följer efter. Därmed har böcker som berör döden men har andra huvudhandlingar utelämnats. Huvudpersonen ska mista en nära anhörig. Vid nära anhörig har jag dragit gränsen vid föräldrar och syskon. Böcker där huvudpersonen mister en far- eller morförälder har därmed uteslutits. Givetvis går det att tala om sorg då en far- eller morförälder går bort, men då detta är så vanligt förekommande bland barn tror jag inte att det upplevs som något onaturligt eller konstigt från varken barnets eller omgivningens sida.

Då jag hade ställt upp mina kriterier för urvalet började sökningen efter lämpliga böcker. Sedan tidigare kände jag till några böcker som kunde vara lämpliga att använda. Bibliotekets temasida om döden och barns sorg gav flera tips om bra böcker (www.folkbiblioteket.lund.se). Dessutom vände jag mig till en barnbibliotekarie för att få hjälp. Med hjälp av sökord som "sorg" och "död" skapades listor med böcker. Jag gick sedan igenom dessa listor för att se om böckerna uppfyllde mina kriterier. Slutligen återstod fem böcker som ligger till grund för undersökningen.

Min förhoppning var att använda tre böcker med flickor som huvudperson respektive tre böcker med pojkar som huvudperson. Detta för att få en så bred bild som möjligt av hur ämnet beskrivs i böcker och för att om möjligt kunna göra en jämförelse. Några böcker med pojkar gick dock inte att hitta. Mitt val blev att inte frånga kriterierna och använda mig av ”sämre” litteratur för att få en jämn könsfördelning. Jag tror att det varit svårt att uppfylla mitt syfte om till exempel böcker där det inte är huvudpersonen som upplever ett dödsfall eller böcker där det istället är en far- eller morförälder som går bort hade använts. Frågan varför inga böcker om pojkar i denna situation går att hitta diskuteras vidare i slutdiskussionen. Böckerna utger sig inte för att vara skrivna vare sig för pojkar eller för flickor. Men eftersom huvudpersonen är en flicka i samtliga böcker vågar jag anta att det främst är flickor som tilltalas av dem.

De böcker som ligger till grund för undersökningen är:

- *Bara molnen flyttar stjärnorna*, Torun Lian, 188 sidor
- *I taket lyser stjärnorna*, Johanna Thydell, 222 sidor
- *Jag saknar dig, jag saknar dig!*, Peter Pohl & Kinna Gieth, 255 sidor
- *Ängel i grön klänning*, Anita Eklund Lykull, 300 sidor
- *Ängel i snön*, Gull Åkerblom, 120 sidor

2.3 Tillvägagångssätt

Efter att ha valt de böcker som utgör mitt empiriska material och då jag formulerat syfte och frågeställningar började jag fundera på vad det var jag ville veta och olika teman växte fram. Under varje tema formulerade jag frågor. (se bilaga 1) Min förhoppning med frågorna var att täcka hela handlingsförloppet i boken – från dödsfallet till det att personen tagit sig vidare i livet. Men frågorna är skrivna för att besvara det syfte jag har och därmed har delar av böckerna utelämnats.

Böckerna lästes med papper och penna i handen för att minnas det som tycktes vara viktigt. Med hjälp av mina anteckningar kunde jag senare gå tillbaka för att hitta mer utförliga svar på frågorna. Det som tycktes besvara mitt syfte och mina frågeställningar sammanställdes i en resultatredovisning. De olika temana; *före dödsfallet*, *dödsfallet*, *ritualer*, *sorgen* och *att komma vidare* blev alla var och en till varsin rubrik. Jag har, liksom en vanlig intervju, ställt

frågor till texten som sedan besvarats. Svaren är alltså beroende av den information som finns att tillgå i böckerna. Somliga böcker ger mer information och finns då mer återgivna i resultatredovisningen än andra.

2.4 Dokumentanalys

Halvorsen (1992) menar att man brukar skilja på två olika data, primärdata och sekundärdata. Primärdata är ny data som forskaren själv samlar in medan sekundärdata är insamlat av andra. Detta är information som redan finns i en eller annan form och som är mer eller mindre tillgänglig. Det finns olika typer av sekundärdata och skönlitterära böcker som jag använder mig av är en form. Vidare menar Halvorsen att vid vissa typer av problemställningar har man inget annat val än att använda sig av sekundärdata. Men även då man gör en undersökning som bygger på primärdata är det viktigt att relatera det egna resultatet till tidigare forskning på området. Då jag valt att studera hur ett fenomen framställs i barnböcker förefaller det orimligt att gå tillväga på annat sätt än att göra en dokumentanalys av skönlitterära böcker.

Min undersökning bygger på analys av en rad texter. Svedner (1999) menar att det vid läsning är tre komponenter som samverkar: författaren, texten och läsaren. Traditionellt sett är det författaren som ägnats störst uppmärksamhet. Det centrala har varit vad författaren menat med det han skrivit. Efter hand har allt mer fokus riktats på texten och på läsaren. Selander och van Leeuwen (1999) talar om hur läsaren samspelar med texten. *"Texter förmedlar fakta och perspektiv, de påverkar och samspelar med läsaren, och i vissa fall är de uppenbart socialiserande."* (s. 177). Att läsa en text innebär med andra ord att jag som läsare också är delaktig i processen. Det är därför svårt att tala om en hundra procentig objektivitet i min undersökning. Texten gör något med mig samtidigt som jag gör något med texten.

Inspiration och idéer har jag hämtat från två andra c-uppsatser skrivna på Socialhögskolan. De båda är undersökningar där det empiriska materialet är hämtat från skönlitterära böcker. (Bandurski, 2004, Möller 2003)

2.5 Metodreflektion

Som resonemanget i föregående stycke påtalar är jag som läsare också en komponent i läsningen av en bok. Därför speglar mina tidigare erfarenheter och min förståelse mitt sätt att läsa böckerna. Undersökningen utger sig inte för att vara den absoluta sanningen utan är mina tolkningar av böckerna.

En del information i böckerna har fallit bort då jag ansett att det inte ligger innanför ramen för min undersökning. Därmed har jag gjort ett urval utifrån mina tankar om vad som svarar på frågorna. I böckerna kan andra problem och aspekter finnas som inte får plats i min undersökning. Det är mina tolkningar av texten och en liknande undersökning av någon annan skulle säkert inte leda fram till exakt samma resultat. Jag hoppas ändå genom undersökningen kunna ge en bild av hur döden kan framställas i en barnbok.

Då de skönlitterära böcker jag har använt är tillgängliga för alla ser jag inte några etiska konflikter i att använda dem.

2.6 Fortsatt framställning

Nedan följer en presentation av tidigare forskning. Den tidigare forskningen beskriver barnboken i stort och hur det är att mista en nära anhörig som ung. Därefter kommer jag att gå vidare med att beskriva den teoretiska utgångspunkt som uppsatsen vilar på. Barn och ungdomars läsande finns beskriven liksom kristeori och några olika infallsvinklar av barns känslomässiga utveckling.

Under rubriken resultatredovisning presenteras mitt resultat av undersökningen. Detta görs med exempel ut böckerna och för att ge liv åt karaktärerna citeras de flitigt. I analysdelen knyts mitt resultat samman med tidigare forskning och teoretisk utgångspunkt under olika rubriker som är skapade efter återkommande mönster i böckerna.

Slutligen sammanfattar jag mitt resultat och för en diskussion kring tankar som väckts hos mig under arbetets gång.

3 TIDIGARE FORSKNING

Det finns inte i någon större omfattning tidigare forskning som berör ämnet om hur döden framställs i barnböcker. Därför kommer jag att utöver detta även beskriva vilken kunskap som finns tillgänglig inom närliggande område och som kan vara av vikt för min undersökning.

3.1 Barnböcker

För att ge en inblick i forskningen kring barnlitteratur kommer jag att använda mig av två olika källor. Maria Nikolajeva är docent i litteraturvetenskap och har undersökt

barnlitteraturen. Även Vivi Edström, professor i litteraturvetenskap har gjort en liknande undersökning. Barnlitteraturen har under senare tid givits allt högre status inom forskningen. Anledningen till detta tycks vara att barnböcker skildrar människor med framtiden för sig och med flera möjligheter framför sig. Mycket av vuxenlitteraturen skildrar frustrerade människor utan framtid. Barnböckernas läsare är ofta barn och de kan sägas möta litteraturen med öppna sinnen. (Nikolajeva, 1998) Edström (1980) menar att det alltför ofta bara är innehållet i sig som uppmärksammas. Men det viktiga är hur stoffet presenteras och det är först när man studerat detta som det är möjligt att förstå berättelsens betydelse.

3.1.1 Motiv och teman

Ett motiv är ett återkommande mönster i historien. Det går att skilja på huvudmotiv och bimotoiv. Huvudmotiv kan även kallas bokens tema. Teman och motiv kan vara explicita (öppna och klara) eller implicita (dolda och underförstådda). Sökande är det vanligaste motivet i barnlitteraturen. Sökande kan betraktas brett och inte bara innebära sökande efter föremål eller personer utan även identitetssökande. Vänskap är ett mycket vanligt motiv men det behandlas olika i pojk- respektive flickböcker. Vänskap mellan pojkar handlar ofta om gemensamma äventyr eller bus, medan vänskap mellan flickor handlar om känslor. Böcker kan också vara problemorienterade och huvudmotivet är då ett problem såsom skilsmässa, styvföräldrar, handikapp, abort, våld och så vidare. På 1960- och 70-talen skrevs böcker mer eller mindre på beställning från lärare för att ge skönlitterärt material som underlag för diskussioner i skolan. (Nikolajeva, 1998) Det finns en hel del böcker för mindre barn som har en upplysande funktion. De informerar barn om vardagliga saker såsom att till exempel gå till tandläkaren. Ungdomsboken är i ännu större utsträckning uppbyggd kring problem. Ofta beskrivs konflikter mellan de unga och de vuxna, särskilt förekommande är den mellan tonåringen och föräldrarna. (Edström, 1980) Andra vanliga motiv och teman i barnböcker är resan, överlevnad, kampen mellan gott och ont, gåta eller mysterium och döden. (se under separat rubrik) Varför vissa motiv är vanligare i barnlitteratur än i vuxenlitteratur har troligtvis att göra med personernas och läsarnas ålder. Resor, upptäckter och identitetssökande är viktiga komponenter i en ung människas psykologiska utveckling. (Nikolajeva, 1998)

3.1.2 Döden som huvudtema i barnböcker

Döden är ett motiv som har förändrats över tid i barnböcker. Det var ett vanligt tema på 1800-talet, då det kunde handla om såväl huvudpersonens död som föräldrarnas, far- och morföräldrarnas, vännernas och syskonens död. Detta har sin förklaring i att döden var

närvarande i barnens liv på ett helt annat sätt än idag. Barndödligheten var större och flera generationer bodde tillsammans vilket gjorde att barn fick se far- och morföräldrar gå bort. Den starka kristna tron i vår del av världen gjorde att ett barns död inte sågs som en tragedi. Efter andra världskriget förvandlades döden till något främmande och farligt och något som barn inte möter i sin vardag. Detta har sin förklaring i att levnadsstandarden blev högre, de flesta gamla dör på institutioner och barnadödligheten blev lägre. Under en tid var döden nästan tabubelagd och betraktades som ett mindre lämpligt ämne i barnlitteraturen. Motivet kom tillbaka på 60-70-talen, ofta som något negativt och skrämmande. För många författare är det viktigt att introducera döden då den är en ofrånkomlig del av livet. Insikten om döden och att förstå att man själv är dödlig är nödvändigt för att en ung människa ska kunna utvecklas och möta vuxenlivet. (Nikolajeva, 1998)

3.1.3 Handlingen

De vanligaste handlingsförlöppen i barnlitteraturen är hämtade ur myter och folksagor. Det mest typiska handlingsförlöppet i en barnbok är: hem – uppbrott hemifrån – äventyr – hemkomst. Hemmet erbjuder trygghet men huvudpersonen ger sig iväg för att det inte händer någonting. Borta är det spännande och farligt och då återvänder personen hem. Väl hemma har han eller hon förvärvat skatter eller nya kunskaper. (Nikolajeva, 1998)

3.1.4 Lyckliga slut

Flera forskare och läspedagoger ser lyckliga slut som ett krav på en bra barnbok och det är även en vanlig association bland läsare att en barnbok ska innehålla ett lyckligt slut. Folksagor har alltid ett lyckligt slut och eftersom barnlitteraturen lånar många strukturer från dessa innehåller även traditionella barnböcker ofta ett lyckligt slut. I många moderna barn och ungdomsböcker går det dock att se en avvikelse från det obligatoriska lyckliga slutet. Istället för en avslutning av handlingsförlöppet sker istället en öppning i texten och en ny väg pekas ut för personen. Ett öppet slut ger en möjlighet för läsaren att bestämma vad som ska ske med personen och stimulerar tankarna på ett sätt som en traditionell avslutning inte gör. (Nikolajeva, 1998)

3.1.5 Barnbokens karaktärer

Litterära karaktärer kan betraktas antingen som öppna eller som slutna konstruktioner. Att personerna är slutna innebär att man kan få en föreställning om deras personlighet enbart utifrån det som sägs om dem i texten. Öppna personer tillåter att man som läsare går utanför texten och konstruerar personer utifrån sina egna erfarenheter. Faran med att se karaktärerna

som öppna är att ge dem egenskaper som författaren inte alls haft i tankarna. Detta gör vi utifrån de föreställningar vi har om pojkar och flickor, olika kulturer och så vidare. Nikolajeva (1998) menar vidare att det är viktigt att komma ihåg att litterära figurer är konstruktioner och inte levande människor. De har alltså ingen egen vilja och de behöver inte bete sig logiskt eller stämma överens med mönster från psykologin.

Karaktärerna kan vara både dynamiska och statiska. Dynamiska personer förändras under historiens gång, medan statiska inte gör det. Äldre barnlitteratur har ofta statiska personer medan modern psykologisk barnlitteratur ofta har dynamiska karaktärer då deras syfte är att skildra barnets inre utveckling. Det går också att göra en indelning i platta och runda personer. Platta personer är inte fullt utvecklade och har ofta bara en egenskap. Deras handlande är lätt att förutsäga. Runda personer har flera olika egenskaper, både positiva och negativa. De är fullt utvecklade som människor. Det går också att tala om genusstereotyper. Flickor beskrivs som snälla, väluppfostrade och duktiga medan pojkar är busiga och äventyrliga. Naturligtvis följer inte alla litterära personer detta mönster av kvinnliga och manliga egenskaper. Dessutom har våra föreställningar om typiska manliga och kvinnliga drag förändrats över tid. Särskilt kvinnogestalter har förändrats men även pojkarna har getts mer kvinnliga drag som sårbarhet och omtanke. (Nikolajeva, 1998)

3.2 Att förlora en nära anhörig som ung

Den forskare som jag använder mig mest av när det handlar om sorg är den norske professorn i psykologi Atle Dyregrov. Dyregrov är ledare för centret för krispsykologi i Bergen och har skrivit en rad böcker i ämnet.

3.2.1 Föräldrars död

Av alla tänkbara dödsfall är det föräldrarnas död som får de största konsekvenserna för barnet. Det förlorar en människa som står för kärlek och daglig omsorg och detta leder till stora omvälvningar i dess vardag. För att klara av denna förlust kan ett barn hålla delar av verkligheten på avstånd. Barnet kan på så sätt verka oberörd utåt sett. Mindre barn mister en viktig omsorgsperson och detta innebär stora påfrestningar. Äldre barn kan tvingas bli vuxna på ett sätt de inte är mogna för. Många ungdomar får agera ”extraföräldrar” åt sina syskon. Detta behöver inte bara vara något negativt. Det kan istället stimulera utveckling och mognad. Om rollen som hjälpare tar överhand kan det däremot leda till att de inte bearbetar sina egna känslor. (Dyregrov, 1990)

3.2.2 Syskons död

Barns reaktioner när ett syskon dör är i stort sett samma som när en förälder dör, men intensiteten, varaktigheten och följderna är oftast inte så stora på längre sikt. När ett barn dör påverkas det känslomässiga klimatet i hemmet och de får uppleva starka känslor från de vuxnas sida. De syskon som blir kvar förlorar föräldrarnas uppmärksamhet och omsorg under en tid. Skuld-känslor är vanligt bland syskon eftersom relationer mellan syskon ofta innehåller ambivalenta känslor. Syskon kan önska att det vore de som dog istället. De kan också få för sig att de är mindre värda än den döde. (Dyregrov, 1990)

3.2.3 Ritualer vid dödsfall

Ritualer kan ses som ett försök att skapa ordning i människans slumpmässighet. Det bygger en bro mellan det konkreta och det symboliska. Gemensamma ritualer bekräftar den sociala och kulturella tillhörigheten. Ritualer vid ett dödsfall kan ha såväl religiösa som sociala och psykologiska funktioner. För barnet kan medverka vid ritualer medverka till att överklighetskänslor minskar, förhindra fantasier, hjälpa barnet att "få grepp" om dödsfallet, stimulera barnet till att ge känslomässigt uttryck åt förlusten, ge möjlighet att ta avsked av den döde samt ge barn och vuxna en gemensam upplevelse som kan ligga till grund för senare samtal. (Dyregrov, 1994)

Barn bör vara grundligt förberedda inför en begravning eller visning. Detta innebär att de ska vara noga förberedda på hur det kommer att gå till och vid en visning också hur den döde ser ut. Att förberedelsen anses så viktig är för att minska riskerna att visningen eller begravningen etsar sig fast som ett traumatiskt minne. Ett barn som är dåligt förberett kan ta skada för lång tid framåt. Det är också viktigt att ha en närstående trygg vuxen vid sin sida som de kan ställa frågor till. Barn ska aldrig tvingas att delta vid visning eller begravning. Om det motsätter sig kan man försöka motivera varför det är bra att vara med. (Dyregrov, 1994)

4 TEORI

4.1 Barn och ungdomars läsande

Nikolajeva (1998) menar att det är beklagligt att det finns så lite forskning om hur barn läser. Det finns studier som talar om för oss vad barn tycker om vissa konkreta texter, vilka könsskillnader det finns och skillnaden mellan läsare i olika åldrar och från olika kulturer. Men detta förklarar inte vad det är som händer när den tryckta texten blir till hjärnimpulser hos barnet. Det finns två teoretiska sätt att se på problemet. I det första fallet ser man det som

att texten innehåller information som vem som helst kan ta till sig. Den andra modellen menar att det är hos läsaren förmågan att närma sig en text finns. För att kunna lyfta fram en betydelse måste läsaren tränas och få så kallade "litterär kompetens". För att bli en kompetent läsare måste barnet lära sig olika lässtrategier, vilket bland annat innebär att placera texten i relevanta sammanhang. Det går också att säga att det finns luckor i texten som måste fyllas utifrån tidigare erfarenheter. Eftersom olika läsare har olika erfarenheter och bakgrund fylls de här luckorna på olika sätt av olika läsare och vid olika tillfällen. På så sätt bildas en ny text varje gång den läses.

4.2 Kristeori

4.2.1 Reaktionen vid dödsfall

Precis som vuxna reagerar inte barn bara på ett enda sätt vid en kris. Det finns stora skillnader på hur barn reagerar när de fått veta att någon är död. De vanligaste direkta reaktionerna är följande:

- chock och tvivel
- fruktan och protest
- apati och förlamande tillstånd
- man fortsätter med det man håller på med

Barn kan förneka att det är sant och på så sätt hålla det smärtsamma på avstånd. Vuxna kan ofta bekymra sig över barn som inte reagerar med starka känslor eller gråter. Men att inte gråta är en normal chockreaktion. Det som skett tas in stegvis för att det inte ska bli för överväldigande. Det är en försvarsmekanism som gör att vi klarar av starka påfrestningar. Barn kan både bli apatiska och fortsätta oberörda med det som de höll på med. (Dyregrov, 1990)

4.2.2 Reaktionen vid sorg

Några av de vanligaste reaktionerna vid sorg hos barn är följande:

- ångest
- starka minnen
- sömnrubbningar
- ledsenhet, längtan och saknad
- vrede och beteende som kräver uppmärksamhet
- skuld, självförelser och skam

- skolsvårigheter
- kroppsliga smärtor

Den kanske vanligaste reaktionen hos barn efter ett dödsfall är ångest. När någon av de närmaste dör, förlorar man tryggheten i tillvaron. Barn kan bli rädda att det ska hända föräldrarna (eller den föräldern som finns kvar i livet) något men också utveckla en egen fruktan att dö. Starka minnen kan etsa sig fast hos barn. Minnen kan framkallas av saker som direkt eller indirekt påminner om det som hänt. De är starkast på kvällen och kan vara orsak till svårighet att somna och mardrömmar. Ofta använder sig barn av olika aktiviteter för att hålla otäcka tankar borta. Ledsnad och saknad kan yttra sig på olika sätt. Vissa barn gråter mycket medan andra drar sig undan. De kan också försöka dölja sin egen sorg för att inte göra föräldrarna ledsna. Även ilska och utåtagerande beteende är vanligt hos barn som sörjer. Det kan handla om ilska mot såväl den omkomne som personer i den nära omgivningen och i skolan. Olika former av skuld och skam kan plåga barnen efter ett dödsfall. Barn kan ha ett egocentriskt och magiskt tankesätt och då tro att deras tankar, känslor och handlande har varit en orsak till det som hänt. (Dyregrov, 1990)

Hur tidigt ett barn kan känna sorg brukar diskuteras. Genom spädbarnsforskning vet man dock att även småbarn reagerar på separation och förlust. Barn före ungefär fem års ålder kan inte förstå vad döden innebär och att den som dött aldrig kommer tillbaka igen. Förlusten sätter dock spår hos dem. De tar efter vuxnas känslor utan att riktigt förstå innebörden av dem. Efter 5-årsåldern har barnen en viss aning om vad döden är men det kan dröja fram till runt 9-årsåldern innan de fullt ut förstår innebörden av den. Att den döde ska komma tillbaka blir till en förhoppning och en önskan. Vid nio års ålder brukar de kunna ge mer rationella och logiska förklaringar till det som hänt. De förstår att den som dött inte kommer tillbaka och att vi alla ska dö en dag. Detta är en svår ålder att möta döden. De förstår men har inte de intellektuella redskapen för att kunna hantera den starka upplevelsen. I tonåren mognar tänkandet alltmer. Tonåringen förstår vidden av det som hänt och att det kommer att påverka familjens framtid. Även under denna tid är det svårt att möta döden. En av orsakerna är att barnet är såpass gammalt att det förväntas ta ansvar och visa hänsyn gentemot andra sörjande i familjen. Tonåren är en tid i stor förändring och de psykologiska försvaren är i gungning. Ungdomar behöver vuxna förebilder men om den vuxne inte längre finns står de utan stöd. I den här åldern vänder sig många hellre till vänner än till föräldrarna med sina problem. (Gyllenswärd, 1997)

4.3 Barn och ungdomars känslomässiga utveckling

4.3.1 Socialisation

Med socialisation menas att lära sig de regler och normer som gäller för samvaron i skilda miljöer. Det som sker när barnen socialiseras är att de förs in i olika sammanhang och får lära sig vad det innebär att vara social i dem. Samspelet mellan barn och föräldrar under uppväxten är en av de viktigaste delarna av socialisationen. Även jämnåriga och syskon är viktiga komponenter i denna process. Längre fram tillkommer andra så kallade agenter, till exempel skolan. Socialisationen är något som pågår hela livet och vi tar ständigt på oss nya roller, till exempel på nya arbetsplatser och då vi blir föräldrar. (Bunkholdt, 1995)

Två viktiga begrepp då man talar om socialisation är normer och roller. Normer är de regler som styr det sociala livet i ett samhälle och i dess olika grupper. Normer kan vara såväl uttalade och skriftliga som oskrivna. Att de är oskrivna betyder inte att de är svagare, snarare tvärtom. En roll är en beteckning på summan av de förväntningar som läggs på en person i en bestämd position i en social grupp. Trots att målen i en socialisationsprocess syftar till att ge positiva konsekvenser för såväl individen som samhället, kan socialisationen också medföra attityder och normer som leder till fientlighet och intolerans. (Bunkholdt, 1995)

Livet kan beskrivas i livsstadier där vår utveckling sker på olika sätt. Psykoanalytikern Erik Eriksson talar om åtta olika livsstadier. De två stadierna som min undersökning berör är *skolåldern* (latensstadiet, cirka 6-12 år) och *ungdomsperioden* (cirka 12-21 år). I skolåldern ska barnet lära sig att det är spännande att lära likväl som att leka. Barnet ska utveckla en förståelse för vuxenlivet. Om den här perioden genomlevs på ett positivt sätt utvecklar barnet egenskaper som kompetens och kunnande. Under ungdomsperioden genomgår barnet en stor fysisk förändring och det blir intresserat av det motsatta könet, av nya uppgifter och av vuxenvärlden. Allt detta samt förändrade krav från omgivningen ställer stora krav på ungdomarnas självuppfattning. Under tidigare perioder är föräldrar och syskon de största påverkansaktörerna. Nu ökar kamraternas betydelse och dessa medverkar också i den identitetsutveckling som pågår. Om perioden fortlöper någorlunda problemfritt utvecklar ungdomen en känsla av att ha hittat sig själv. (Angelöw & Jonsson, 2000)

4.3.2 Barns vänskap

Vilken betydelse vänskap har för barn har ägnats förhållandevis lite uppmärksamhet inom samhällsvetenskaplig forskning. En av anledningarna till detta anses vara att man inom

psykoanalysen betonade mor-barn relationens betydelse för barnets utveckling. I jämförelse med denna relation ansågs barns relationer till jämnåriga ha en mycket liten betydelse. På senare tid har forskare kommit att inse vikten av vänskapsrelationer. Jämnåriga vänner kan erbjuda en del som vuxna inte kan. Tre utmärkande funktioner som barn kan fylla för varandra är att erbjuda inlärning av sociala färdigheter, underlätta sociala jämförelser och bidra till en upplevelse av grupptillhörighet. Till sociala färdigheter hör bland annat förmågan att kommunicera och att lösa konflikter. I relationer med vänner kan barn på ett meningsfullt sätt jämföra sig med andra, bland annat då det gäller fysiska aktiviteter men också på andra sätt som då det gäller målning av teckningar. Barn har redan tidigt ett behov av att känna grupptillhörighet och detta kan de bara få genom vänskapsrelationer till jämnåriga. Dessa funktioner är unika för vänskapen och har betydelse genom hela barndomen och in i vuxen ålder. (Rubin, 1980)

Uppfattningen bland såväl lärare som föräldrar tycks vara att vänskapsrelationer är oerhört viktiga för barnen. Detta kan leda till att barn som tycker om att tillbringa mycket tid ensamma uppfattas som ”problembarn”. Föräldrarna kan skapa skuld känslor hos barnet för att det inte skaffar vänner. Som resultat utvecklar barn ett intresse för att skaffa vänner som ibland nästan kan övergå till besatthet. Det kan bli en ond cirkel när barn försöker skaffa vänner men inte har färdigheter att göra det. För att kunna skaffa vänner måste man ha vissa sociala kunskaper och ett visst självförtroende. Detta får man i samspel med andra och saknas möjlighet till samspel saknas också möjlighet till träning. (Rubin, 1980)

Vänskap medför inte bara positiva effekter. Det är i samspel med andra som barn lär sig att stöta bort andra och att delta i ett antisocialt beteende. (Rubin, 1980) Beroendet av en kamratgrupp kan bli stort och det gruppträck som riktas mot den enskilde kan vara större än någon annan social faktor. Som tonåring är man oerhört medveten om sin placering på popularitetsskalan bland vännerna. Det handlar om att vinna deras erkännande genom att inte skilja sig för mycket gentemot de andra. De olika medlemmarna i en grupp ställer medvetet eller omedvetet krav och förväntningar på varandra. Dessa blir till regler inom gruppen, så kallade gruppnormer. (Schultz Larsen, 1994)

5 RESULTATREDOVISNING

5.1 Presentation av böckerna

Inte någon av de böcker som används utger sig för att vara självbiografiska. Däremot har jag genom media och tidningsartiklar uppfattat det så att någon av böckerna delvis bygger på en sann historia. Någon vikt kommer inte att läggas vid att undersöka om så är fallet då jag inte anser det vara relevant för syftet. Ålderskategorin jag nämner grundar sig på vilken hylletikett de är placerade på biblioteket. Hylletiketten är vägledande för vilka barn böckerna är tänkta att läsas av. Hur mycket jag berättar om huvudpersonerna beror helt på vad som sägs i böckerna. Jag utgår bara från de person- och miljöbeskrivningar som finns i böckerna och gör således inte några egna tolkningar. Under varje temaområde benämns huvudpersonen enbart med sitt förnamn och bokens titel utelämnas. Detta för att inte försvåra läsningen med långa titlar.

5.1.1 I taket lyser stjärnorna

Boken är skriven av Johanna Thydell och är för ungdomar i åldern tolv till femton år. *I taket lyser stjärnorna* handlar om Jenna 13 år som mister sin mamma i cancer. Jennas mamma har varit sjuk länge och boken börjar mitt i sjukdomsförloppet. Som läsare får man följa Jenna under mammans sista tid i livet och den tid som följer efteråt. Jenna bor tillsammans med sin mamma. Pappan lämnade dem när hon var liten. Hon har bra kontakt med sin mormor och morfar och träffar dem ganska ofta. Bästa kompiserna heter Susanna och tillsammans brukar de vara i stallet. I samma trappuppgång bor Ullis som Jenna hatar. Ullis är tjejen som får alla killar. Jenna är mer en tjej som inte för så mycket väsen av sig. Hon är en "mittemellan" tjej som inte är populär men inte heller mobbad. Men hon har "vanliga" tonårsproblem; hon är olyckligt kär, oroar sig för bröstet som inte vill växa och hon vill bara vara vanlig.

5.1.2 Bara molnen flyttar stjärnorna

Författaren till boken är Torun Lian. Den är skriven för barn mellan nio och tolv år, men på baksidan går att läsa att boken passar både barn och vuxna. Huvudpersonen är Maria 11 år som mister sin lillebror Pilten i en cancersjukdom. Handlingen utspelar sig i Norge och den börjar ett par dagar efter Piltens död och vi får följa Maria på begravningen och tiden efteråt. Pilten, som egentligen heter Per Kristian, hade lätt för att skratta men i slutet var han för sjuk för att orka leka. Viktiga för Maria och Pilten är deras farbror och faster, Mons och Melinda. De har inga egna barn så Maria och hennes bror får vara deras barn också lite grann. Melinda brukar säga "ungen min" till dem och de har alltid tid att göra roliga saker. När Pilten dör blir

deras mamma oerhört ledsen och åker iväg. Maria tvivlar på om hennes mamma verkligen älskar henne eftersom hon inte är där nu när Maria behöver henne som mest.

5.1.3 Jag saknar dig, jag saknar dig

Boken är skriven av Peter Pohl och Kinna Gieth och är för ungdomar mellan tolv och femton år. Bokens huvudpersoner är Cilla och Tina. De är enäggstvillingar och 13 år gamla. En dag blir Cilla påkörd av en bil och Tina blir ensam kvar. I boken berättar Tina om olyckan men även om tiden före och efter. Tvillingarna föddes i Frankrike och de kom till Sverige när de var två år. Deras pappa Albert valde att lämna Frankrike då mamman dog i cancer. Albert är gift med Monika och påsått har de fått en ny mamma och en ny bror, Jonny som idag är 19 år. Flickorna är alldeles lika och omöjliga att se skillnad på Tina är tokig i killar och kär nästan jämt. Cilla funderar på om hon är lesbisk eftersom hon bara är måttligt intresserad av killar. Tinas bästa vän heter Lotta och Cillas bästa vän Sandra. De är intresserade av musik, de läser mycket och skriver egna dikter och berättelser. Men deras största intresse är teatern.

5.1.4 Ängel i grön klänning

Författaren Anita Eklund Lykull har skrivit boken för ungdomar mellan tolv och femton år. Huvudpersonen heter Anna-Ida och går sista året på gymnasiet. I boken tänker hon tillbaka på den olycka som hon och hennes bror varit med om. Anna-Ida är 15 år och hennes bror TomTom 14 år då de mister sin mamma och styvpappa i en bilolycka. Deras mamma heter Christa och arbetar som barnmorska. Gillis är inte deras riktiga pappa men adopterade dem båda när de var väldigt små Sin biologiska pappa har de ingen kontakt med. Gillis är kantor och familjen bor i en prästgård vid ett fiskeläge. Anna-Ida är en av de populäraste tjejerna i skolan. Tillsammans med bästa kompis Klara ägnar hon sig åt ett vanligt tonårsliv. De tittar efter killar och kan prata om allt.

5.1.5 Ängel i snön

Boken är skriven av Gull Åkerblom och är riktad till barn mellan sex och nio år. Hur gammal huvudpersonen Martina är står inte utskrivet någonstans men min bedömning är att hon befinner sig någonstans i den åldern som boken är skriven för. Martina är tillsammans med sina föräldrar på väg till mormor för att fira jul. På vägen är de med om en olycka. Martina och hennes pappa överlever, men det gör inte hennes mamma. Martina har en bästa kompis som heter Elin.

5.2 Före dödsfallet

5.2.1 Väntade dödsfall

Relationerna innan dödsfallet skiljer sig åt en del beroende på att en del dödsfall är väntade och andra sker genom olyckor. I två av böckerna är döden väntad och det är i båda dessa fall fråga om cancersjukdom. Jenna har en mamma som varit sjuk länge och Jenna vet om att hon ska dö. Hon är trött på mammans prat om att ha ont och på att behöva vara duktig. Mormor brukar komma och hjälpa till när mamma får behandling. Då får Jenna hela tiden höra att hon måste tänka på mamma och hjälpa till. Så här säger hon om behandlingen:

Som gör att mormor kommer för att hålla ställningarna och hjälper mamma och gnäller på Jenna. /.../ Jenna hatar det. (Thydell, 2003 s. 13).

För att slippa höra tjat och för att slippa se låser hon in sig på sitt rum och lyssnar på hög musik. I klassen vet de inte om att Jennas mamma är sjuk och Jenna vill inte att de ska få veta något. Alla som visste skulle titta på henne på ett särskilt sätt menar hon. Marias bror Pilten dör i cancer. I boken talar Maria inte så mycket om hur det var när Pilten var sjuk. Hon nämner vid något tillfälle att han i slutet blev för sjuk för att orka leka.

5.2.2 Dödsfall genom olyckor

I de tre andra böckerna inträffar dödsfallen genom trafikolyckor. Då döden är något oväntat kan man inte se några särskilda förändringar i relationerna innan olyckan inträffar.

5.2.3 Vanliga och lyckliga familjer

I flera av böckerna påtalar huvudpersonerna att de lever i vanliga och lyckliga familjer. Tina berättar att de är som vilken familj som helst och att de bråkar och har roligt om vartannat. Anna-Ida säger att hon är en av de populäraste tjejerna i skolan. Hon tycker att hon har allt och vill inte byta med någon i hela världen.

Där huvudpersonen är en tonårstjej är så kallade "vanliga" tonårsproblem centrala. Jenna är olyckligt kär, oroar sig för bröstet som inte vill växa och vill helst av allt vara vanlig. Tvillingarna Cilla och Tina har fullt upp med kärleksproblem. Cilla funderar på om hon är lesbisk eftersom hon bara är måtligt intresserad av killar. Tina däremot är tokig i killar och kär jämnt.

5.2.4 Relationen till den som omkommer

I alla böckerna har huvudpersonen stått den/de person/er som omkommit nära. I tre böcker är det en förälder/föräldrarna som omkommer. I de andra två är det ett syskon. Tina har en alldeles särskild relation till sin tvillingsyster Cilla.

Mellan tvillingarna går starka band, som inte har särskilt mycket med likheten i utseendet att göra. Mera handlar det om att vara så nära varandra att den andre ibland är en del av den andre. (Pohl & Gieth, 1992 s. 25).

Martinas mamma beskrivs som den föräldern som leker med Martina. Det skulle aldrig hennes pappa göra, menar Martina. Jenna och hennes mamma har en nära relation. De har under Jennas uppväxt varit själva eftersom Jennas pappa försvann då hon var liten. Jenna uttrycker i en dikt som hon gör i skolan att hon inte skulle klara sig utan sin mamma.

Om du dör mamma, dåtar jag livet av mig. (Thydell, 2003 s. 221).

5.3 Dödsfallet

5.3.1 Chocken

Som tidigare nämnts omkommer några av personerna i böckerna i sjukdom och andra i olyckor. Jenna vakar tillsammans med sin mormor och morfar vid sin mammas dödsbädd. Jenna uttrycker känslor som att hon bara vill att det ska vara över för hon orkar inte mer.

De väntade på att mamma ska dö. Och när hon dör ska de åka hem. Nu väntar de bara. Dör hon inte snart? Är det inte över snart? (Thydell, 2003 s. 179).

I de böcker där det är olycksfall som är dödsorsaken reagerar huvudpersonerna med chock. Tina börjar prata och sjunga oavbrutet. Hon kan inte förstå vad som hänt och försöker övertala både sig själv och andra att det inte är så farligt. Hon väntar på att Cilla ska resa sig och börja gå. Martina får inte omedelbart veta att hennes mamma har omkommit utan hennes pappa och personalen på sjukhuset försöker undvika att tala om det. Inte heller hon vill tro att det som hänt är sant. Det är så hemskt att det inte kan vara sant. Martina är den enda som själv är med i olyckan och detta måste vara en stark upplevelse i sig.

5.3.2 Att vara stark

I flera fall försöker huvudpersonen vara stark. Tina kan berätta helt sakligt om olyckan och hennes vänner menar att det inte märks på henne vad som just hänt. Hon kan inte gråta för hon tycker att hon måste vara stark och behärska sig. Inte heller Anna-Ida kan gråta. För henne finns varken tårar eller ord och hon tycker att tiden har upphört.

Vi grät inte. Tårarna fanns inte. Orden fanns inte. Det existerade inget språk som kunde beskriva våra känslor. Som kunde beskriva det svarta hålet i vårt inre. (Eklund Lykull, 1997 s. 37).

Jenna biter sig i läppen för att inte börja gråta. Hon tänker att mamma har det svårt nog ändå och att hon måste vara stark. Men innerst inne vill Jenna inte vara stark. Hon tycker att hon borde få vara liten.

5.4 Ritualer

5.4.1 Visningen

I de böcker där visningen (att titta på den döde) beskrivs är huvudpersonen rädd. De är rädda för att skadorna ska synas och att det inte ska gå att känna igen den döde. Anna-Ida vet inte om hon ska orka gå fram och titta.

Jag visste inte om jag skulle klara det. Om jag skulle orka gå fram till dem.
Blev stående på tröskeln. Skräckslagen plötsligt. (Eklund Lykull, 1997 s. 71).

Hon är mest rädd för att se skadorna, men det går inte att se någonting på dem. Efteråt förstår hon för första gången att hennes föräldrar verkligen är borta och att bara kropparna finns kvar. Varken Jenna eller Tina har sett en död människa tidigare. Ingen av dem vill egentligen göra det heller men anhöriga till dem bestämmer att de ska göra det. Tina är rädd att Cilla ska vara vanställd. Hon kan inte förstå att det är Cilla som ligger där.

5.4.2 Begravningen

Hur barnen och ungdomarna reagerar på begravningen varierar. Varken Anna-Ida eller Martina kan gråta. Anna-Ida koncentrerar sig på en ängel som hänger i taket. Martina är säker på att det inte är hennes mamma som ligger i kistan och därför gråter hon inte.

Inte ens på mamma Kristinas begravning öppnar hon tårskåpet. Varför skulle hon göra det? Naturligtvis är det inte vackra, glada, mjuka mamma som ligger i den vita kistan. (Åkerblom, 1996 s. 32).

För Jenna och Maria kommer tårarna på begravningen. Maria gråter och ber att Pilten ska bli levande. Det är inte förrän nu hon förstår att han aldrig mer ska komma tillbaka. För Jenna svämmas plötsligt minnena över och tårarna väller fram.

Några av huvudpersonerna talar om rädsla inför begravningen. Jenna har aldrig varit på en begravning och säger att hon heller aldrig vill gå på en. När Anna-Ida vaknar på begravningsdagen känns det som att hon inte ska klara av att gå och hon har väldigt ont i magen. Maria vill inte se kistan men vet om att hon måste. Hon undviker den in i det längsta men kan sen inte låta bli att titta på den.

Den är inte alls som hon föreställt sig, och det som hon nyss absolut inte ville titta på blir med ens något hon inte kan slita blicken från. (Lian, 1994 s. 35).

För Maria börjar morgonen i ilska. Hennes föräldrar har åkt i förväg till begravningen utan henne. Hon känner det som att hon inte tillhör familjen och skulle gärna vilja ha varit med sin

mamma och pappa. Några av de andra flickorna talar om den gemenskap de känner med sina nära påbegravningen. De är tacksamma att de åtminstone har varandra.

5.5 Sorgen

5.5.1 Att inte gråta

Hur barnen sörjer ser olika ut. Martina tror inte på att hennes mamma är död och funderar på hur hon ska locka fram henne igen. När pappa inte är hemma letar Martina efter mamma. Men hon hittar henne inte utan skriker istället ”djävla mamma” och dunkar handen i väggen. Martina tror att om hon är tillräckligt duktig så kommer mamma tillbaka. Gråta får hon inte göra och hon måste vara snäll och duktig mot pappa så att han inte är så ledsen. Martina har inte lust med någonting. På dagarna sitter hon och tittar ut genom fönstret. Hennes bästa kompis vill att hon ska komma ut och leka, men det vill inte Martina. Även Jenna känner att hon inte får gråta för då blir morfar så ledsen igen.

5.5.2 Att vara vanlig

Flera av huvudpersonerna talar om rädslan för att sticka ut från mängden, att inte vara ”vanlig”. Jenna tror att alla kommer att tycka synd om henne. I skolan kommer de känna sig obekväma och inte veta vad de ska säga. Alla kommer att veta vem hon är. Tina tycker att vännerna i skolan är konstiga. De vet inte hur de ska titta eller vad de ska säga.

Det var som om sorgen stod som en dålig lukt omkring henne. (Pohl & Gieth, 1992 s. 87).

Efter olyckan tänker Anna-Ida på ett ord: ”föräldralös”. Folk skulle tänka på henne och hennes bror som föräldralösa. Nu var de några som skilde sig från alla andra eftersom de inte har några föräldrar.

Hur kunde någon vara föräldralös? Vi hade ju alldeles nyss varit en helt vanlig familj. (Eklund Lykull, 1997 s. 38).

5.5.3 Att dela sorgen

Hur flickornas bästa vänner reagerar ser lite olika ut. Jenna får ett kort från sin bästa kompis Susanna som skriver att hon kan ringa om hon orkar. Men det gör inte Jenna. Istället träffar hon Ullis i trappuppgång. Jenna tycker det är bra med Ullis för hon är inte rädd utan vågar fråga och hon tar med Jenna hem.

Det är skönt, det är så jävla skönt, de har aldrig varit så nära varandra som nu. Ullis frågar försiktigt om Jennas mamma, och det känns bra, det känns okej, lite grann går bra att prata, om man tar lite i taget. (Thydell, 2003 s. 189-190).

För Tina är både hennes och Cillas bästa vänner ett stöd. De samlas allihop för att gråta och prata. Tina får berätta om olyckan gång på gång. Marias två bästa vänner har frågat efter henne men hon har inte orkat prata. För Maria är det som om vännerna är långt borta fast de är nära. Det är bara hennes värld som blivit annorlunda. Vännerna försöker men Maria säger att hon vill vara ensam och då lämnar de henne ifred. När Anna-Ida kommer tillbaka till

skolan pratar inte hennes bästa kompis Klara längre med henne. Klara är undvikande och Anna-Ida blir ledsen och undrar vad hon gjort. Till slut försöker hon inte få kontakt med Klara längre utan håller sig för sig själv. Den enda som vågar prata med henne är Anthon en kille i klassen. Han har en cp-skada och Anna-Ida blir förvånad över att det är just han som frågar. Han pratar långsamt men nu har hon all tid i världen att lyssna.

Anna-Ida har stöd i att kunna sörja tillsammans med sin bror. Hon talar om för sin bror att de tillsammans kommer att klara det och att de ska hålla ihop. Ingen av dem kan gråta utan de sitter bara bredvid varandra. Cilla kan gråta med sin pappa. Hon förundras över att han kan gråta men tycker det är bra att se att styrka inte är att hålla inne med tårar. Tillsammans med sin pappa tycker hon att det är lättare att bära sorgen.

5.5.4 Att påminnas

För flera av dem är det svårt att ständigt bli påmind om den döde. Maria tycker att allting påminner henne om Pilten. Det är så mycket som inte får sägas för det gör för ont. Hon har svårt att förstå att livet ska gå vidare. Man ska låsas som att allt är som vanligt. Tina tycker att det är som att komma hem till tomheten. Cillas frånvaro finns överallt och fyller hela huset. Livet kommer aldrig mer bli sig likt men hon förstår att det ändå måste levas.

De kommer hem, hem till en tomhet utan öppningar. Och värmen vill inte släppa, Tina är säker på att hon kommer att kvävas. (Pohl & Gieth, 1992 s. 80).

För Jenna känns det som om hennes mamma är överallt och hon påminns ständigt. Hon går på långa promenader för att slippa ifrån men gråta kan hon inte.

5.6 Att komma vidare

5.6.1 En utomstående person blir viktig

För flera av huvudpersonerna kommer en utomstående person som de tidigare inte stått så nära eller känt vara av betydelse i sorgearbetet och för att komma vidare. På sommarlovet åker Maria iväg till mormor och morfar. Där träffar hon en pojke som heter Jakob. Till en början låsas Maria som att Pilten lever och hon berättar gärna för Jakob om honom.

Det hade känts bra att prata med Jakob de där dagarna. De hade pratat mycket. Han hade berättat mer om stjärnorna och mycket annat också och hon hade ljugit ihop de mest underbara historier om Pilten. (Lian, 1994 s. 94).

Men Jakob genomsådar det och konfronterar henne. Till hösten kommer Jakob och hälsar på henne. Maria tycker det är underbart med Jakob för han frågar inte utan säger bara hur det

ska vara. Det är lätt att prata med honom. Det känns som att hon kan le igen när de är tillsammans. Tillsammans med Jakob kan hon också för första gången sedan Pilten gått bort gå in i hans rum igen. Hon tycker att det är som att höra Pilten när hon hör Jakob. När hon är med honom kan hon också för första gången sedan Pilten dog vinka åt sina vänner igen.

Jenna umgås mycket med Ullis, den tjejen i klassen som hon tidigare tyckte sämst om. Ullis har problem med sin mamma som är alkoholist och sin pappa som hon inte har någon kontakt med. De kan vara ett stöd för varandra. Tillsammans går de till kuratorn för att vänta på varandra utanför.

Ullis ler mot Jenna. Hon bryr sig. Jenna ler tillbaka, tänker att ansiktet borde spricka, men det gör det inte. Det funkar tydligen fortfarande att le. (Thydell, 2003 s. 200).

Anna-Ida får stöd av Anthon, pojken i klassen som har en cp-skada. Tillsammans med sin bror blir hon hembjuden till Anthon och hans mamma. När de går hem därifrån tänker Anna-Ida att det är första gången sedan olyckan som hon kan fungera normalt. Anthon är en person som Anna-Ida vågar anförtro sig åt.

Om någon sagt till mig för mindre än ett år sedan att han var den jag helst träffade när det var kris, skulle jag skrattat högt. (Eklund Lykull, 1997 s. 192).

När hon börjar i en ny skola får hon två nya vänner. Den ena är Sascha, en tjej som Anna-Ida från början inte tyckte så bra om. Men de finner varandra då Sascha berättar om sin ätstörning för Anna-Ida. Anna-Ida blir ett stöd för henne och talar om för henne vad hon får äta för det kan hon inte bestämma själv. När Sascha ska gå på kontroll på sjukhuset följer Anna-Ida med. Den andra vännen heter Olivia. De är väldigt olika. Olivia struntar i killar och kläder och vill bara vara vältränad. Men med henne kan Anna-Ida prata. Olivias familj har en begravningsbyrå och hon är inte rädd för döden. För henne är det något naturligt och hon vågar fråga.

5.6.2 Kärlek

Ett tema som återkommer i några av böckerna är kärlek, både lycklig och olycklig. Jenna är sedan länge kär i Sakke. På en fest kysser han henne men får sedan finna sig i att han blir tillsammans med andra. För Anna-Ida får det däremot en lyckligare utgång. Hon går på sin första träff och känslorna är besvarade, samtidigt skrämmer glädjen henne.

Livet var härligt! Jätteunderbart! Super! Men just då kom tanken: fick man vara så glad när mamma och pappa var döda? (Eklund Lykull, 1997 s. 218).

Tina träffar den första stora kärleken på ett läger. För honom kan hon berätta om Cilla. De pratar och pratar och för första gången känns det som på riktigt.

Efteråt pratar de, pratar och pratar. Två liv som ska utforskas, då finns det mycket att prata om. Stefan får veta allting om Cilla. (Pohl & Gieth, 1992 s. 140).

5.6.3 Anhöriga som stöd

De nära anhöriga som finns kvar i livet är ett stöd i sorgen i samtliga böcker. Tina försonas med sin pappa som hon tycker har varit alldeles för hård mot henne och inte tillåtit henne att vara ledsen. Han menar att tjetet varit hans sätt att sörja men nu måste de ta hand om varandra. Efter olyckan flyttar Anna-Ida och hennes bror till sin biologiska pappa som de tidigare inte haft någon kontakt med. Där får de en syster i Viktoria och en god vän i pappans nya fru. Pappan är ett stöd för Anna-Ida i hennes sorg. Han håller om henne och hon frågar vad man ska ta sig till med all sorg. Han svarar att han inte vet.

Till sist räckte Örn långsamt fram armarna, höll försiktigt om mig. Vi pratade inte. Stod tätt tätt tillsammans. Upplevde hans värme genom morgonrocken. (Eklund Lykull, 1997 s. 299).

Jenna är emellanåt trött på sina morföräldrar som hon tycker tjarar alldeles för mycket. Men hon inser också att de är viktiga och att de två är de enda hon har. När Pilten dör blir Marias mamma väldigt ledsen. Hon orkar inte med att göra någonting och åker iväg för att vila upp sig. Maria tycker att det känns som att mamma bara bryr sig om Pilten och struntar i henne. Men i slutet av boken åker Maria till sin mamma och frågar om hon verkligen älskar henne. Mamman svarar att det gör hon och att hon är ledsen för allt.

-Jag är så ledsen, grät mamma, så ledsen för allting
-Det gör ingenting, sa Maria. Då lade mamma armarna om henne. Hon kändes inte det minsta främmande. Aldrig förut hade Maria varit så nära mamma. (Lian, 1994 s. 184).

Martina fönekar länge att mamman är död. Men en dag kommer tårarna. Pappa, mormor och farmor bara håller om henne och låter henne gråta. När tårarna tar slut börjar de prata istället. De pratar om mamman och tittar på gamla kort.

5.6.4 Vänner

Även gamla vänner beskrivs som betydelsefulla. Martina kan känna glädje för att hon vet att hon har kvar sin bästa kompis Elin. Jenna har en ny vän i Ullis men även att veta att hennes gamla bästa kompis Susanna finns kvar är viktigt. Anna-Ida träffar ett tag senare sin bästa kompis Klara som hon tycker att hon blev sviken av direkt efter olyckan. Klara berättar att hon inte vågade prata med Anna-Ida. Att döden kom för nära. Anna-Ida är inte längre arg, hon vet i alla fall att Klara fortfarande är hennes vän. Tina får mycket stöd av sina vänner. Det stödet kan hon inte få från sina föräldrar som har nog med sin egen sorg. Tina beskriver det som att hon inte skulle ha klarat det utan sina vänner. De kan dela sorgen men också skratta tillsammans.

Om någonting är härligt, så är det att ha vänner. Om något är underbart, så är det att få skratta tillsammans med dem. (Pohl & Gieth, 1992 s. 254).

5.6.5 Andra sätt att gå vidare

Personerna i böckerna har också några individuella sätt att kunna gå vidare på Tina flyr verkligheten in i ett teaterprojekt. Hon skriver också dikter och i sin dagbok. I dagboken upplever Tina att hon kan talar direkt till Cilla. Hon läser böcker för att finna svar på det som hänt. Böcker som behandlar svåra frågor såsom livet och vår existens. Efter påtryckningar av sin pappa går Tina även till en psykolog. Detta har hon stor glädje av. Psykologen låter henne prata och avfärdar inte hennes sorg. Han hjälper också henne att bearbeta de skuld känslor hon har för att hon får leva och inte Cilla. Martina, som är yngst av huvudpersonerna, flyr in i fantasins värld. Genom att leka med sitt dockskåp skapar hon en egen värld. I den världen får också hennes mamma plats och hon blir drottningen.

Martina vill vara ensam med dockhuset. Nu är det hennes, bara hennes. Och så mammans, förstås. (Åkerblom, 1996 s. 55).

6 ANALYS

6.1 Den vanliga familjen

I de flesta böckerna framställs vanliga familjer med vanliga familjeproblem. Flickorna beskriver sig och sina familjer med ord som vanliga, lyckliga och populära. Även konflikter beskrivs i böckerna. Flera av huvudpersonerna hamnar i konflikter med sina bästa vänner och inleder nya vänskapsförhållanden. Jenna är sedan tidigare bästa vän med Susanna men blir allt bättre vän med en av skolans tuffaste tjejer Ullis. Anna-Ida känner sig sviken av sin vän Klara och skaffar sig istället nya bekanskap då hon flyttar. Även Maria får en ny kamrat i Jakob.

Många av flickorna befinner sig i tonårsperioden eller i inledningsskedet av denna och då kan förändringar som att byta vänner vara naturliga. Erik Eriksson talar i sin teori om utvecklingsstadier om de förändringar en tonåring genomgår. Tonåringen blir intresserad av det motsatta könet och av nya uppgifter. (Angelöw, Jonsson, 2000) Att då ändra sina umgängesvanor så att de bättre stämmer överens med de nya krav som ställs på en får då ses som ett naturligt skeende. Även att konflikter med föräldrar uppstår kan antas tillhöra tonårstiden. Tinas relation till sin pappa är efter systemens död spänd och Tina tycker att pappan tjar för mycket på henne. Likaså Jenna beskriver hur morföräldrarna bråkar med henne och tycker att hon ska göra mer än hon själv känner att hon klarar av. Marias mamma åker iväg efter att hennes bror dött och Maria upplever det som att hennes mamma inte älskar henne längre. Edström (1980) talar om att just konflikten mellan tonåringar och föräldrar är återkommande i ungdomsböcker. Detta går alltså att se i de böcker jag har studerat. Även det faktum att dödsfallet innebär stora förändringar och starka känslor för barnet kan bidra till de konflikter som uppstår.

Alla huvudpersoner beskrivs på ett verklighetstroget sätt med både goda och dåliga egenskaper. Nikolajeva (1998) skiljer på platta och runda karaktärer i litteraturen. Runda personer har flera olika egenskaper och de är fullt utvecklade som människor. Platta personer är inte på samma sätt fullt utvecklade och har ofta bara en egenskap. Att skriva en bok för äldre barn med platta personer förefaller svårt då barn som läsare ställer vissa krav på det de läser. Om huvudpersonen, liksom de själva, även har mindre goda egenskaper måste antas underlätta identifieringen med dem. Vidare menar Nikolajeva att mer modern barnlitteratur ofta har dynamiska karaktärer, som genomgår en förändring under bokens lopp, eftersom syftet är att skildra barnets inre utveckling. Barnboks-karaktärerna kan visa att det är tillåtet med känslor som ilska, svartsjuka och egoism. Jenna uttrycker lättnad då hennes mamma dör. Den senaste tiden har för henne enbart inneburit en väntan på att det ska ta slut. Maria känner svartsjuka gentemot sin döda bror eftersom hon anser att mamman inte bryr sig om henne längre utan bara om brodern.

De äldre flickorna beskrivs som tjejer med "vanliga tjejproblem". De funderar på kärlek, är intresserade av sitt utseende och detta upptar mycket tid i umgänget med deras vänner. Nikolajeva (1998) menar att det går att se genusstereotyper men att dessa förändras över tid och idag kan flickor gå ifrån det typiskt flickiga på samma sätt som pojkar gör det samma. Den bild som förmedlas till läsare är inte att flickorna enbart är snälla och väluppfostrade. De

vågar säga ifrån och gör inte bara det som förväntas av dem. Däremot tillskrivs de egenskaper som att gärna prata om känslor och kärlek och att bry sig mycket om sitt utseende. De yngre flickorna, Martina och Maria, beskrivs inte på samma sätt och detta kan kanske ses som att dessa ”problem” är något som hör tonåren till.

6.2 Beskedet om döden

På vilket sätt barnet förlorar den anhörige skiljer sig åt en del och påverkar givetvis också de efterföljande reaktionerna. Jenna som har väntat in sin mammas död uttrycker känslor som lättnad. För några av de andra huvudpersonerna kommer dödsbeskedet totalt oväntat. Forskning har visat att barn, liksom vuxna, kan reagera på en mängd olika sätt vid en kris. Några vanliga reaktioner är chock, tvivel, protest och apati. (Dyregrov, 1990) Dessa finns ocksårepresenterade i böckerna. Tina börjar sjunga oavbrutet. Både hon och Martina förnekar det som hänt. Tina intalar sig själv att det inte är så farligt och väntar på att systemen ska resa sig. Martina är övertygad om att de måste tagit fel och att det är någon annans mamma som har dött. Dyregrov (1990) menar att förnekelse är en försvarsmekanism som gör att vi klarar av sådana här svåra situationer. Vi tar inte in hela situationen på en gång för då skulle den vara för överväldigande. Med den kunskapen är det inte svårt att förstå flickornas reaktioner. Forskning har också visat att föräldrars död är det värsta av alla tänkbara dödsfall som ett barn kan drabbas av. (Dyregrov 1990). Flera av huvudpersonerna är med om just detta och kan förklara de starka känslouttryckningarna.

Eftersom det finns mängder av sätt att reagera vid en kris går det inte att säga att någon av böckerna beskriver verkligheten bättre än någon annan. Flickorna visar på några möjliga reaktioner och utelämnar säkerligen därmed också en del.

6.3 Påvisning och begravning

Både reaktionen att gråta och att inte göra det på begravningen finns representerad. Anna-Ida och Martina kan inte gråta medan Jenna och Maria släpper fram känslorna. Det är nu de inser att den som är död inte kommer att komma tillbaka. Dyregrov (1994) talar om just vikten av att barnet är med för att kunna ta in det som hänt. Ritualerna kan bidra till att barnet inte skapar egna fantasier och att känslan av överklighet minskar.

Inför visningen talar flera av huvudpersonerna om rädsla. Främst är det en rädsla för hur den döde ser ut. Efteråt uttrycker de en känsla av lättnad och att de nu förstår att

föräldern/syskonet inte längre lever. På så sätt fyller visningen ett behov av att få veta vilka faktiska skador som finns och minskar också risken för att de skapar fantasibilder som inte överensstämmer med verkligheten. Gyllenswärd (1997) påpekar att det för mindre barn kan vara svårt att ta till sig dödsfallet. Då kan ritualer som visning och begravning hjälpa barnet att förstå vad som hänt.

Ett av huvudsyftena med ceremonier är att skapa en känsla av gemenskap och att ha något att samlas kring (Dyregrov, 1994). Maria känner sig utanför då hennes föräldrar åker iväg utan henne på morgonen samma dag som begravningen äger rum. För henne hade det antagligen varit värdefullt att få vara med sina föräldrar hela dagen. I några av de andra böckerna beskrivs känslor som gemenskap vid begravningen. De är inte ensamma och kan ge stöd åt varandra. Böckerna förmedlar en positiv bild av begravning och visning och kan säkert medverka till att de barn som läser dem ser detta som något fint. Tidigare forskning talar också om vikten av att ceremonierna blir till fina minnen som barnen kan minnas i efterhand. (Dyregrov, 1994). På samma sätt borde det vara viktigt att läsare får en positiv men realistisk uppfattning av vad som sker.

6.4 Att inte gråta

Både Tina och Jenna tänker att de måste vara starka och tillåter sig inte att gråta. Anna-Ida säger att hon inte kan gråta eftersom det inte finns några tårar. Martina tänker att hon måste vara duktig. Är hon det så kanske hennes döda mamma kommer tillbaka. Det går att se att nästan samtliga flickor känner att de måste vara starka och duktiga. Ett genusperspektiv skulle kunna användas för att förklara detta. Nikolajeva (1998) menar att flickor ofta beskrivs som snälla, väluppfostrade och duktiga i barnböcker. Då det inte ingår några böcker om pojkar i min undersökning är det svårt att dra den slutsatsen att just det faktum att de är flickor är anledningen till att de vill vara duktiga. Kanske är det en normal reaktion oavsett om man är pojke eller flicka.

Dyregrov (1990) talar om den stora förlust ett barn drabbas av vid en förälders bortgång. De kan tvingas ta på sig vuxenroller på ett sätt de inte är mogna för. Att vara stark och duktig kan tyda på att huvudpersonerna känner ett stort ansvar och för Anna-Ida innebär båda föräldrarnas död att hon tar på sig ett ansvar även för sin lillebror.

Att inte gråta är likvärdigt som att göra det en normal krisreaktion. Som tidigare nämnts kan detta ses som ett förnekande. (Dyregrov, 1990). Böckerna kan således förmedla en bild till läsarna att det är normalt att inte gråta, men att det också är tillåtet att göra det. I flera av böckerna kommer tårarna till slut och huvudpersonen beskriver känslor av lättnad. De förstår att det är okej att gråta.

6.5 Viljan att vara vanlig

Att sticka ut från mängden och att inte få vara vanlig är något som samtliga huvudpersoner fruktar. Känslor som att nu kommer alla veta vilka de är, nu är de inte längre som alla andra och att kamraterna kommer tycka synd om dem är exempel på detta. Anna-Ida uttrycker detta genom att tänka på ordet "föräldralös" som för henne innebär något oerhört negativt och som nu alla kommer att tänka om henne. Nu är hon och hennes bror några som skiljer sig från mängden eftersom de inte har några föräldrar. Vänskap är viktigt för barn eftersom den ger möjlighet till social jämförelse med andra menar Rubin (1980). Att då inte passa in i denna sociala jämförelse kan inte vara lätt. Att plötsligt inte vara som andra efter att ha mist någon nära anhörig kan leda till stor utsatthet. I böckerna förmedlas just den här svårigheten. Att inte ha några vänner kan skapa skuld-känslor hos barnet. (Rubin, 1980). Av böckerna framgår barnens behov av att ha vänner och mycket plats i många av dem ägnas åt att beskriva vänskapsrelationer.

Ofta beskrivs vänskap i positiva ordalag. Men vänskap kan också innebära negativa konsekvenser för barn. Grupptricket är oerhört stort och kan leda till att personer begår misstag de utan gruppens påtryckningar annars inte skulle ha gjort. Därvännernas betydelse är stor är det svårt att stå emot detta tryck. Gruppen skapar också utrymme för utanförskap och att inte passa in leder ofta till svårigheter. (Rubin, 1980) De regler och normer som uppstår skapas av gruppen i en socialisationsprocess. I den socialisation som barnet ingår finns många så kallade agenter och ju äldre barnet blir desto större betydelse får vännerna. (Bunkholdt, 1995) Då åldrarna på huvudpersonerna varierar går det att se skillnader i vilket utrymme vännerna ges i böckerna. Martina, som är den yngsta flickan, beskrivs inte i samma utsträckning som de äldre flickorna som en del av ett kamratgäng. Martina har en vän, som i och för sig är nog så viktig. Jenna, Anna-Ida och Tina har många vänner där konflikter uppstår. Inte heller utsätts Martina för grupptrick på samma sätt som de äldre flickorna. För de yngre flickorna är det fortfarande föräldrarna som tar plats medan vännerna inte ännu trätt in som stora påverkare.

6.6 Någon att dela sorgen med

I böckerna går det att se att det både finns vänner som väljer att stanna kvar och de som inte gör det. Tina fortsätter att umgås både med sina vänner och de som tidigare varit Cillas vänner. Hon talar flera gånger om hur viktiga de är och att hon inte klarat sig utan dem. Anna-Ida känner sig sviken av sin bästa vän Klara som efter olyckan undviker henne. Men det är inte bara vännerna som lämnar relationen utan också några av huvudpersonerna väljer att hålla sig undan. Jennas kompis Susanna försöker ta upp kontakten med henne men istället väljer Jenna att umgås med Ullis och hennes kompisar. Då ett dödsfall inträffar leder detta till stora förändringar i barnets liv. Att vänskapsrelationerna förändras kan ses som en konsekvens av det barnet går igenom. Dyregrov (1990) menar att ett barn kan reagera på en mängd olika sätt vid en kris, ett av dem är just att dra sig undan.

Ett tydligt mönster i flera av böckerna är att flickorna söker sig till personer som har egna problem. I dessa relationer hittar de gemenskap och har någon att dela sina känslor med. De blir också en person som kan vara ett stöd för någon annan och på så sätt försvinner fokus för ett tag från dem själva. Jennas kompis Ullis har problem med en mamma som är alkoholist och en pappa som är försvunnen. När Jenna inte vill gå till kuratorn erbjuder sig Ullis att följa med eftersom hon själv vill prata med kuratorn. Anna-Idas nya kompis Sascha lider av ätstörningar och Anna-Ida följer med henne till sjukhuset som stöd. Dyregrov (1990) talar om att en del barn tar på sig rollen som "extraföräldrar". Detta kan vara stimulerande men om rollen tar överhand kan det leda till att de inte får bearbeta sina egna känslor.

Flickorna tycks uppskatta de vänner som vågar fråga om det som hänt. Ullis är bra eftersom hon inte är rädd och vågar fråga, tycker Jenna. Maria träffar Jakob då hon är och hälsar på sina morföräldrar. Det är lätt att prata med Jakob och han frågar inte utan säger bara hur det ska vara. Anna-Ida kan prata med en cp-skadad kille i klassen, Anthon. Tidigare har hon aldrig pratat så mycket med Anthon och hon är förvånad att det nu är han som finns där för att lyssna. Huvudpersonerna har ett tydligt behov av att få dela med sig av sina känslor och erfarenheter men de väljer för vilka de öppnar sig och berättar. Som tidigare nämnts söker sig flera till andra personer med egna problem och till personer som vågar lyssna. Kanske känner flickorna vilka som klarar av att ta emot det som de berättar.

6.7 Att fly verkligheten

Martina tar på sig skuld känslor för sin mammas död. Om hon bara är snäll så kommer mamma att komma tillbaka. Martina skapar en fantasivärld där mamman fortfarande lever och hennes förhoppning är att mamman en dag ska komma tillbaka ”på riktigt”. Det här magiska tänkandet beskrivs som typiskt för barn i tidiga skolåldern. Barnet tror att det genom sitt handlande kan påverka det som händer omkring dem. (Dyregrov 1990) Det här sättet att tänka finns inte beskrivet i någon av de andra böckerna vilket kan ha sin förklaring i att de andra flickorna är något äldre än Martina.

Tina har andra sätt att fly verkligheten. Hon ägnar sig åt ett teaterprojekt som hon blir helt uppslukad av och säger själv att om det inte varit för det här projektet vet hon inte hur hon skulle ha klarat sig tiden efter olyckan. Att hålla sig sysselsatt kan vara ett sätt att hålla otäcka tankar borta. (Dyregrov, 1990). I de andra böckerna skildras inte på samma sätt hur barnen ser till att vara sysselsatta för att slippa tänka på det som hänt. Men Martina försvinner in i sin låtsasvärld och flera flickor tillbringar mycket tid med sina vänner, vilket också kan ses som ett sätt att hålla tankar på det som hänt borta.

6.8 Lyckliga slut

I samtliga böcker skildras ett lyckligt slut. Vad som räknas som lyckligt är givetvis något relativt. Eftersom huvudpersonerna går igenom något så svårt som att mista en nära anhörig går det inte att tala om ett lyckligt slut där allting löser sig. Men läsaren får en känsla av att de tagit sig igenom den värsta krisen och börjar hitta sin plats i livet på nytt. Frågor finns fortfarande då boken slutar och man undrar hur det ska gå för dem i framtiden. Flera av flickorna försonas med sina nära i slutet. Tina pratar med sin pappa som hon tycker har varit för hård mot henne. Jenna bor tillsammans med sina morföräldrar och börjar förstå att de inte är så dumma att ha. Maria åker till sin mamma som varit bortrest sedan broderns död och de talar nu med varandra igen. För Martina börjar det gå upp att mamman faktiskt är död och hon kan släppa fram tårarna och börja sörja henne. Nikolajeva (1998) menar att ett lyckligt slut länge varit obligatoriskt i många barnböcker men att mer ”öppna” slut börjar förekomma. Det är vanligt att en ny väg pekas ut för huvudpersonen. De böcker jag studerat kan sägas likna den ”ny-väg modellen” av slut. Alla problem är inte lösta då man som läsare lämnar huvudpersonen, men de har accepterat det som hänt och de börjar ett nytt liv utan den eller de som omkommit.

6.9 Läsaren

Nikolajeva (1998) talar om två olika modeller då man läser. Den ena menar att det i en text finns information som vem som helst kan ta till sig och den andra menar att man som läsare tar till sig texten och på så sätt påverkar det man läser. Vidare talar hon om ”tomma luckor” i texten som läsaren själv fyller utifrån sina egna erfarenheter. Hur barn läser böcker om döden varierar således med vilket barn som är läsare och vilka tidigare erfarenheter detta barn har. Ett barn som har upplevt ett dödsfall på nära håll måste självfallet ha en annan erfarenhet än ett barn som inte har gjort det.

Böckerna skildrar en bild som inte ligger alltför långt ifrån den bild jag har av döden och som kan antas att många barn också har. Nikolajeva (1998) beskriver hur döden som tema i barnböcker har varierat med tiden. Förr, då döden tillhörde vardagen för många barn, var det också ett naturligt tema i många böcker. Idag är döden inte närvarande på samma sätt i ett barns liv. Därför kan böcker som skildrar döden vara en viktig källa till kunskap för barn. I böckerna i min undersökning får läsaren följa huvudpersonen i dess vardag efter dödsfallet och också se hur det hanterar den kris detta innebär.

7 SAMMANFATTNING OCH SLUTDISKUSSION

Syftet med uppsatsen var att undersöka hur döden framställs i ett antal barnböcker och hur de barn som läser dem kan tänkas bli påverkade. Hur döden skildras i de olika böckerna skiljer sig på en rad olika sätt men det går också att se likheter. Alla flickorna växer upp i vad som kan betecknas som vanliga familjer men som ändå innehåller problem och konflikter. Samtliga böcker beskriver dödsfallet och den efterföljande reaktion på ett verklighetstroget sätt som överensstämmer med tidigare forskning och den kristeori jag använt mig av. Att uppleva döden på nära håll upplevs med starka känslor av flickorna i böckerna men hur de sörjer skiljer sig åt. En del gråter andra gör det inte, några har starkt behov av att prata med sina vänner medan andra inte har det. Flera av huvudpersonerna uttrycker rädsla inför visning och begravning men är efteråt glada att de varit med för då kan de se att den som är död verkligen inte finns längre. Både vänner och familj beskrivs som viktiga för barnet för att det ska kunna ta sig vidare. Några behåller sina vänner medan andra skaffar nya. Ett mönster i böckerna är att flickorna gärna tyr sig till andra barn med problem där de själva kan få vara ett stöd. I många av böckerna talas det om viljan att vara vanlig och att inte sticka ut. När de mist en förälder eller ett syskon är de inte längre som alla andra och det skrämmer dem. Alla böcker har ett lyckligt slut som kännetecknas av försoning med de nära som finns i omgivningen. På vilket sätt böckernas läsare påverkas går inte att säga utan att prata med de

barn som läser dem. Varje barn som läser en bok gör det utifrån sina egna erfarenheter och skapar på så sätt en egen text under läsningen.

Jag är medveten om att min undersökning inte på något sätt täcker hela området om hur barnböcker skildrar döden. Mitt urval har skapat en bild av hur det kan se ut. Det finns många olika sätt att framställa döden. Det kan vara andra än huvudpersonen som upplever döden och det kan vara vänner eller mer avlägsna släktingar som går bort. De böcker jag valt skildrar en bild nära verkligheten, men det finns också böcker där barnet beskrivs i en fantasivärld.

De böcker jag har läst tar upp ett ämne som är hemskt och gripande. Det har inte alla gånger varit lätt att läsa dem och jag har flera gånger gripits av det öde som huvudpersonen drabbas av. Just tanken på att det är vardag för många barn är skrämmande och man förstår att de behöver ett stort stöd för att ta sig igenom denna sorg. Stödet tror jag kan ges av många i barnets omgivning, både professionella och andra. Kanske kan böckerna vara till hjälp för de som möter barnen. Jag är medveten om att det inte är en verklighet som skildras men jag tror att de böcker jag har studerat ligger ganska nära den verklighet som drabbar de barn som mister en nära anhörig.

Hur barn läser de här böckerna och på vilket sätt de tar till sig det som står i dem är givetvis svårt att säga. Dels för att vi inte kan sätta oss in i hur barnet läser dels för att alla barn läser en bok på sitt eget sätt. Ett sätt att få veta vad barn tänker om böckerna och vilken bild de får av döden genom dem skulle vara att prata med barnen. Detta har legat utanför ramen för min uppsats men kan kanske vara ett uppslag för andra. Jag tror att de flesta barn i Sverige idag lever ett skyddat liv där inte döden är ett vardagligt inslag. Kanske är det då viktigt att väcka tankar genom litteratur. Ämnet död bland barn är i högsta grad aktuellt på grund av de katastrofer som sker runt om i världen. För många vuxna tror jag då frågan om hur man på bästa sätt pratar med barn om döden väcks. En bok skulle kunna vara ett bra underlag för samtal.

Som nämnts under rubriken urval har inte några böcker med pojkar som huvudperson gått att hitta. Frågan vad detta beror på har väckts hos mig och det skulle vara intressant att titta närmare på vad det är som ligger bakom. Kanske är det så att föreställningen om att flickor, som gärna talar om känslor och visar dessa på ett öppnare sätt, lämpar sig bättre som huvudpersoner. I min undersökning har ett fåtal böcker valts ut och jag är medveten om att

döden skildras även i andra böcker. Jag vet inte i vilken omfattning dessa handlar om pojkar men det skulle kunna vara så att de finns mer representerade i böcker av mer äventyrskaraktär.

8 KÄLLFÖRTECKNING

Angelöw Bosse & Jonsson Thom (2000) *Introduktion till socialpsykologi*. Lund: Studentlitteratur

Bandurski, Janka (2004) *Att komma ut med sin homosexualitet – en studie av ungdomsböcker om komma-ut-processen*. Lund: Socialhögskolan

Bunkholdt, Vigdis (1995) *Från födsel till pubertet*. Lund: Studentlitteratur

Dyregrov, Atle (1990) *Barn i sorg*. Lund: Studentlitteratur

Dyregrov, Atle (1994) *Att ta avsked: ritualer som hjälper barnet genom sorgen*. Stockholm: Rädda Barnen

Dyregrov, Atle & Raundalen, Magne (1995) *Barn och omsorg*. Lund: Studentlitteratur

Edström, Vivi (1980) *Barnbokens form*. Stockholm: Rabén & Sjögren

Eklund, Lykull Anita (1997) *Ängel i grön klänning*. Stockholm: Rabén & Sjögren

Gyllenswärd, Göran (1997) *Stöd för barn i sorg*. Stockholm: Rädda Barnen

Halvorsen, Knut (1992) *Samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur

Lian, Torun (1994) *Bara molnen flyttar stjärnorna*. Stockholm: Rabén & Sjögren

Lindgren, Astrid (1973) *Bröderna Lejonhjärta*. Stockholm: Rabén & Sjögren

Möller, Lina (2003) *Vilken roll spelar könet? – En studie i hur genus förmedlas i en handfull ungdomsböcker*. Lund: Socialhögskolan

Nikolajeva, Maria (1998) *Barnbokens byggklossar*. Lund: Studentlitteratur

Pohl Peter & Gieth Kinna (1992) *Jag saknar dig, jag saknar dig!* Stockholm: Rabén & Sjögren

Rubin, Zick (1980) *Barns vänskap*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Schultz Larsen, Ole (1994) *Utvecklingspsykologi*. Lund: Studentlitteratur

Selander, Staffan & van Leeuwen, Theo (1999) "Vad gör en text?" I: Säfström, Carl Anders & Östman, Leif (red) *Textanalys. Introduktion till syftesrelaterad kritik*. Lund: Studentlitteratur

Svedner, Per Olov (1999) "Litteraturläsningen – betydelseskapande och positionsval. I: Säfström, Carl Anders & Östman, Leif (red) *Textanalys. Introduktion till syftesrelaterad kritik*. Lund: Studentlitteratur

Thydell, Johanna (2003) *I taket lyser stjärnorna*. Stockholm: Natur och Kultur

Åkerblom, Gull (1996) *Ängel snön*. Stockholm: Bonnier Carlsen

www.folkbiblioteket.lund.se

BILAGA 1

Frågeguide

Före dödsfallet

- Vem är huvudpersonen?
- Vem är det som omkommer och vilken relation har huvudpersonen till honom/henne?

Dödsfallet

- Hur reagerar barnet på dödsbeskedet
- Vilken är den omedelbara sorgereaktionen

Ritualer

- Hur förhåller sig barnet till att närvara vid visning och begravning?
- Vilken betydelse har omgivningens inställning?

Sorgen

- Hur sörjer barnet?
- Vilken betydelse har omgivningen för barnets sörjande?

Att komma vidare

- Hur gör barnet för att komma vidare?
- Är det någon/något som är extra viktigt för barnet under den här tiden?